

ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ДУХОВНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

В педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського особливо важливе місце посідає гуманістичний підхід до проблем виховання особистості, зокрема до формування громадянської свідомості, духовності, патріотизму. Через всю систему його педагогічних поглядів проходить думка про те, що головним завданням школи, вчителя є виховання в людини поваги і любові до фізичної і розумової праці, високих духовних, моральних якостей, розвиток творчого мислення, творчого підходу до вирішення різних проблем. Кожна людина, на думку В.О. Сухомлинського, в сфері своєї діяльності, корисної для суспільства, повинна домогтися найкращих результатів. Всі ці проблеми характерні і для сучасної школи, особливо гуманістичний підхід і особистісно-орієнтоване виховання, розвиток творчих здібностей дітей, співпраця вчителя і учня.

Так в Державній національній програмі “Освіта” – Україна XXI ст. відмічається, що пріоритетними напрямками виховання є:

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;
- виховання духовної культури особистості;
- створення умов для вільного вибору нею своєї світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродійностей [1; 15].

В національній доктрині розвитку освіти України підкреслюється, що етичне, естетичне виховання відіграє важливу роль в формуванні національної свідомості і духовному розвитку особистості. Звертається увага на те, що національна спрямованість виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечити всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, удосконалення її здібностей і обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності і культури; формування громадянина України [2; 3].

В педагогічній літературі вивченню педагогічної теорії і практики В.О. Сухомлинського приділяється значна увага. Тільки за останні 16 років з педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського захищено майже 30 кандидатських і три докторських дисертації [3]. Підготовлено і видано ряд монографій вчених: М.І. Мухіна, Б.Ф. Кваші, Л.Д. Попової, К.А. Юр'євої, Г.В. Калмикова, В. Кіндрата, А. Луцюка та ін., де розглядаються різні напрямки педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського. Успішно працює Українська асоціація ім. В.О. Сухомлинського (1993 р.), яка проводить щорічно Всеукраїнські педагогічні читання "В.О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю".

Виступаючи на урочистих зборах, присвячених вшануванню 85 річниці В.О. Сухомлинського Міністр освіти і науки В.Г. Кремень сказав "Ідея самоцінності дитини, що пропагувалася В.О. Сухомлинським упродовж життя, набуває питомої вагомості в наш час, коли розвиток особистості виступає основною передумовою суспільного прогресу..., ідеї видатного педагога, втілені в педагогічній спадщині, його практичний досвід слід використати в сучасних процесах модернізації української школи, всієї освітньої галузі" [8; 5-6].

Але проблеми формування духовності в учнів середньої загальноосвітньої школи, форми і методи, які використовуються в процесі її виховання в педагогічній літературі розкриті недостатньо. Тому в цій статті ми розглядаємо проблеми виховання духовності в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.

Українська держава на сучасному етапі робить все можливе, щоб прискорити перехід нашої економіки на ринкові відносини. Але поряд з розвитком матеріальної бази нашого суспільства важливою умовою є і формування нового світогляду підрастаючого покоління. Завдання полягає в тому, щоб виховати у всіх членів суспільства внутрішню потребу працювати за здібностями в першу чергу на себе, а

разом з тим і на державу, на суспільство. Ця потреба – основа духовного світу нової людини, зосередження її моральних якостей.

В.О. Сухомлинський відмічав, що протягом століть людство переконувалося, що крім сили фізичної, людина має ще й духовну – вірність своїм переконанням, віру в свою правоту, непохитність перед труднощами, безстрашність. Поняття про духовну силу, про мужність і вольову стійкість – історичні, вони склалися протягом багатьох століть. Через всі праці В.О. Сухомлинського провідною ідеєю проходить проблема формування духовності в учнів на різному етапі їх розвитку, а найбільш глибоко розглядаються в творах “Серце віддаю дітям”, “Духовний світ школяра”, “Павлиська середня школа”, “Народження громадянина” і інших.

В поняття “духовний світ”, “духовне життя” В.О. Сухомлинський вкладає наступний зміст: “Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування й задоволення її моральних, інтелектуальних і естетичних запитів та інтересів у процесі активної діяльності. Джерелом духовного світу людини є матеріальний світ, об’єктивна дійсність і особливо такі важливі її сфери, як громадське життя людини, її соціальний і моральний досвід” [6; 212]. Видатний педагог підкреслював, що духовне багатство людини – один з найважливіших показників її всебічного розвитку, моральна спрямованість вищих форм психічної діяльності, ідейність спонукань, інтересів, думок, поглядів, переконань – визначається характером, змістом, суттю громадського життя особистості, її взаєминами з іншими людьми, її роллю в трудовому житті колективу.

В.О. Сухомлинський розглядає формування духовного світу людини в тісному зв’язку як з її розумовим та фізичним, так і з моральним та естетичним розвитком. Вирішальними умовами формування духовного світу людини є об’єктивні умови її фізичного розвитку, вплив суспільної свідомості на свідомість індивіда, суспільна практика в цілому. Від повноти використання цих факторів в процесі впливу на особистість залежить ефективність виховання, ідейна спрямованість думок, почуттів, переконань і в цілому світогляду людини.

Педагог-новатор поклав в основу вивчення духовного світу школярів аналіз їх діяльності в широкому розумінні цього поняття. Це ті види діяльності в яких внутрішні, духовні сили людини – її розум, почуття, погляди, переконання, воля – спрямовуються на перетворення світу, на створення і збільшення матеріальних та духовних цінностей суспільства. Завдання школи і полягає в тому, щоб забезпечити умови

для такої діяльності, сприяти виявленню активних духовних сил людини [6; 212].

У цілісному вигляді гуманістичні педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського вперше були викладені в “Етюдах про комуністичне виховання” (1967). Ось найголовніші з них: довіра й повага до дитячої особистості, погляд на навчальну діяльність школярів як насичений творчими відкриттями процес пізнання та самопізнання, обмеження сфери впливу колективу на особистість, виховання без покарань, велика роль слова й особистості вчителя на дитину [4; 8].

Ці погляди В.О. Сухомлинського на гуманістичне виховання особистості викликали особистості обурення з боку офіційної педагогіки (різка критика Б. Ліхачова, В. Кумаріна, Л. Гордіна, В. Коротова), а сам Василь Олександрович був звинувачений у проповіді “абстрактного гуманізму”. Позбавлений можливостей відстоювати свою позицію в педагогічній пресі через відмову друкувати статті на захист своїх ідей, В.О. Сухомлинський продовжував розвивати свої ідеї в таких творах, як “Серце віддаю дітям”, “Павльська середня школа”, “Народження громадянина” і інших.

В цих і інших творах його провідними думками були любов до дитини; розвиток творчих і духовних сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності; культ природи; розробка демократичних педагогічних засобів і методів навчання та виховання; звернення до внутрішнього світу дитини, опора на її сили і внутрішні потенції, підтримка і розвиток того здорового, що є в кожній особистості; розвиток ідеї “радості пізнання”, тобто емоційного сприйняття процесу навчання.

Всі ці положення були підпорядковані ідеї комуністичного виховання. При цьому комунізм виступає у В.О. Сухомлинського як суспільство щасливих, гармонійно розвинених людей, де панують високоморальні відносини, утверджується соціальна справедливість, розвивається висока духовність. Ті негаразди, які бачив В.О. Сухомлинський у житті, він вважав недоліками, прорахунками і закликав своїх вихованців боротися з ними доступними їм засобами і методами. Безумовно ми сьогодні повинні відмовитися від ідеологічних нашарувань у творчості великого педагога, але використовувати зміст, форми і методи його системи виховання духовності [4; 8].

Вивчаючи форми і методи формування духовності в шкільні роки навчання, В.О. Сухомлинський розглядає і фактори які

впливають на свідомість особистості, на формування її духовності. Він підкреслює, що виховуючи дітей, ми повинні добиватися, щоб праця входила в духовне життя школярів як важлива сфера виявлення творчих здібностей. Завдяки тому, що потреба в творчій праці переживається як духовна потреба, людина, стаючи на шлях самостійного трудового життя, не лише застосовує і використовує набуті знання, прикладає їх до чогось готового, а й удосконалює працю, підпорядковує її потребам свого духовного світу.

В Павлівській школі учні широко залучалися до практичної дослідницької роботи, спрямованої на перетворення природи рослин, підвищення родючості ґрунту та до різних видів фізичної праці. На думку В.О. Сухомлинського забезпечити цілеспрямованість духовного життя школярів, особливо в юнацькі роки, можна лише за умови, якщо школярі в творчій праці застосовують свої невичерпні інтелектуальні та емоційні сили [6; 214-215].

В.О. Сухомлинський також відзначає, що важливу роль у вихованні духовності відіграє участь дітей, підлітків, юнаків і дівчат у суспільному житті. Він підкреслює, що урахування цих можливостей, а також вікових особливостей вихованців, – фактори, що визначають значною мірою специфіку і єдність методів морального і в цілому духовного виховання. Від того, наскільки широка сфера духовного життя вихованців, залежить дієвість двох основних методів морального виховання – переконання і практичного привчання.

Як показує досвід Павлівської школи, майстерність духовного і зокрема морального виховання, полягає в тому, щоб дитину з перших років її шкільного життя переконували насамперед власні вчинки, щоб у словах вихователів вона чула відгуки власних думок, переживань – усього, що народилося в процесі активної діяльності. Вчителі Павлівської школи на перше місце в практиці виховної роботи ставили вчинки, в яких виявляється гуманне, людяне ставлення дитини до інших людей. Багатство духовного життя особистості залежить значною мірою від того, як глибоко людина не лише розуміє, а й відчуває благородство ідей гуманності, людяності.

В.О. Сухомлинський стверджує, що для формування багатого духовного світу школярів слід вибирати такі способи й прийоми спонукання до активної діяльності, які розкривають перед вихованцями привабливу перспективу подолання труднощів, пробуджують у них такі емоції, як почуття гідності, честі, самоповаги. Важливо, щоб з перших днів навчання школярів захоплювало як громадське, так і індивідуально-творче в подоланні труднощів [6; 222].

Важливу роль у формуванні духовності, особливо у старшому віці, В.О. Сухомлинський приділяє спонуканню до активного виявлення думки і морального почуття. Моральне виховання особистості, духовний розвиток її здійснюється у колективі. Формування передових переконань, почуття колективізму – важливий наслідок успішного виховного впливу колективу на особистість. Почуття духовної єдності, духовного споріднення особистості з колективом є активною моральною силою, що спонукає людину до подолання труднощів. Вчителі Павлівської школи спостерігали значення різних джерел, що живлять певність вихованців у правоті своєї справи, їхню готовність обстоювати особисті переконання. Спостереження показали, що визначальними серед цих джерел є усвідомлення й переживання учнем духовної спільності з колективом. Особливо помітне значення духовної спільності колективу і особистості в тих випадках, коли творчий задум у трудовій діяльності поєднується з її великою суспільною значущістю. Активний вплив думок і моральних почуттів – це поєднання найрізноманітніших видів діяльності в тому числі і розумової [6; 227].

В.О. Сухомлинський вважає, що зовнішнє середовище є визначальним фактором духовного життя школярів. Духовне багатство людини визначається багатством її справжнього ставлення до навколишнього світу, змістом і характером її взаємодії з природою і людьми. В цих стосунках і в цій взаємодії на першому місці стоїть активність праці, думки, почуття, що виливається з рештою в діяльність, покликану перетворювати світ.

Від багатства стосунків з навколишнім світом, насамперед від характеру праці й суспільного життя, залежить розвиток вроджених задатків як передумов індивідуальних нахилів особистості, розвитку її здібностей, талантів. Розвиток кожної дитини в значній мірі буде залежати від: багатства її різноманітних зв'язків з членами колективу, багатства творчої праці, повного розкриття її інтелектуальних та естетичних здібностей. Але для успішного розв'язання цього завдання треба враховувати закономірності духовного життя дитини, її вікові особливості, зумовленість складністю і багатогранністю процесу формування духовного світу людини.

Духовний розвиток, пише В.О. Сухомлинський, – процес багатогранний, безперервний і водночас цілісний. В дитини відбуваються постійні якісні зміни всіх психічних процесів, усіх компонентів духовного світу: мислення, почуттів, волі, здібностей, причому зміни ці відбуваються в тісному зв'язку й взаємодії. Досвід переконує, що окремі сторони дитячої психіки в той чи інший період

розвитку проявляються помітніше, змінюється ставлення дитини до навколишнього світу, впливає на характер її діяльності. Все це свідчить про те, що в духовному світі школяра відбуваються нові якісні зміни. Активність духовного життя досягається лише при такій постановці виховного процесу, коли учні не відчують себе об'єктом виховання. Самодіяльність учнів – не лише важливий принцип виховання колективізму, а й важлива умова їхнього духовного розвитку [6; 234].

В.О. Сухомлинський, вивчаючи форми і методи формування духовності в шкільні роки навчання, ділить учнів за віком на три періоди: дитячі роки (6-11), отрочество (12-15 років) і ранню юність (16-18 років).

В.О. Сухомлинський відмічає, що “сприймання – найважливіший психічний процес, завдяки якому предмети і явища навколишнього світу, відбиваючись у нашій свідомості, породжують почуття й переживання. Протягом усього життя людини чуттєве сприймання є головним каналом, по якому навколишній світ впливає на її внутрішнє, духовне життя” [6; 241]. Особливо важливу роль сприймання відіграє у духовному розвитку молодшого школяра. Діти з перших кроків свого свідомого життя відзначаються конкретністю, образністю та емоційністю думок, суджень, поведінки.

На думку В.О. Сухомлинського, багаторічна праця в одній школі створила сприятливі умови для того, щоб закономірності духовного розвитку, що випливають з емоційного ставлення маленьких дітей до навколишнього світу, відбилися в праці виховання. Вчителі Павльської школи прагнули розкрити перед дітьми в процесі навчання, бесід, розповіді, зустріч, екскурсій, праці ідеї, які збуджували б емоції соціального порядку (симпатії до близьких, дружба, співчуття до тих, кого спіткало лихо) на конкретних прикладах. Результативність виховання молодших школярів значною мірою залежить від того, як тісно поєднується в їхній діяльності глибина і благородство ідеї з конкретністю, яскравістю емоційного ставлення до дійсності. Вчителі повинні використовувати приклади із щоденного життя дітей для того, щоб активне емоційне ставлення до навколишньої дійсності формувало й зміцнювало в них насамперед високі моральні почуття.

Досвід роботи Павльської школи підтверджує, що на емоції і волю дитини діє не лише те, що вона бачить, а й те, що чує. При допомозі слова можна створити в уявленні дитини такі самі яскраві образи, як із допомогою наочних засобів, але слово має переваги перед наочними образами – слово несе в собі яскравіше емоційне

забарвлення. Але для дітей молодшого шкільного віку необхідно поєднувати словесні образи з наочністю що відображає безпосереднє сприймання. Практика підтверджує, що емоційне ставлення до дійсності у молодшому шкільному віці відіграє важливу роль у духовному розвитку вихованців.

В праці “Серце віддаю дітям” В.О. Сухомлинський приділяв велику увагу розвитку духовності і творчості у молодших школярів. Він писав, що уже в перші роки своєї педагогічної роботи він зрозумів, що справжня школа – є не лише місце, де учні набувають знань і умінь, що справжня школа – це багатогранне духовне життя дитячого колективу, в якому вихователь і вихованець об'єднані багатьма інтересами і захопленнями, що справжній вихователь тільки той, хто всебічно вивчив дитину, її прагнення, почуття, інтереси, хто зміг проникнути в духовний світ дитини.

В.О. Сухомлинський писав, що “виховання – це насамперед людинознавство. Без знання дитини – її розумового розвитку, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, задатків, нахилів – немає виховання... Головна фігура школи – вихователь первинного дитячого колективу – класного колективу. Він і вчитель, що дає учням знання, і друг дітей, і керівник багатогранного духовного життя” [5; 13].

Працюючи вчителем з шестирічними дітьми, В.О. Сухомлинський протягом року в “Школі радості”, а потім в початковій школі прийшов до висновку, що основними умовами які сприяють розвитку духовності і дитячої творчості є вплив природи на розвиток розумових та творчих сил дитини, в процесі яких формується духовність. Процес пізнання навколишньої дійсності є незмінним стимулом думки. Для дитини цей стимул відіграє винятково важливу роль. Істина, в якій узагальнюються предмети і явища оточуючого світу, стає особистим переконанням дітей тоді, коли вони одухотворяються яскравими образами, що впливають на почуття. Важливо, щоб перші наукові істини дитина пізнала в навколишньому світі. В.О. Сухомлинський не лише перші уроки в “Школі радості” і початковій школі проводив на лоні природи, а і ряд інших уроків [5; 129].

Важливу роль В.О. Сухомлинський відводив у розвитку розумових і творчих сил дітей молодшого шкільного віку – казці, твору, індивідуальній роботі з учнями. Через казку, фантазію, через неповторну дитячу творчість - вірний шлях до серця дитини. Вчитель так повинен поступово вводити дітей в навколишній духовний світ, щоб вони кожний день відкривали щось нове, щоб кожний крок був мандрівкою до джерела мислення й мови – чудової краси природи.

Одне із головних завдань учителя навчити дітей думати, творити. Саме казка розвиває мову і мислення, а потім оповідання. В казці і оповіданні розвивається індивідуальний духовний світ дитини [5; 176-177].

В розвитку творчих здібностей дитини особливе місце займає малювання, гра. Василь Олександрович відмічає, що творчість дітей в процесі малювання – це глибока своєрідна сфера духовного життя, самовираження і самоствердження, в якому яскраво проявляється індивідуальна самобутність кожної дитини. Кожна дитина намагалася розповісти про те, що вона намалювала. В процесі їх розповіді розвивається не тільки творчість, а й збагачується мова.

В дошкільні роки і в початковій школі значну роль в житті дитини відіграє гра, як засіб розвитку творчих здібностей. Гра – це найсерйозніша справа для дитини, в грі розкривається її творчість, особистість. Без гри не може бути повноцінного розумового розвитку дитини. Василь Олександрович зазначає, що гра – це величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається життєвий потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що запалює вогник творчості, допитливості і любові до знань.

Важливу роль в розвитку творчих здібностей дітей на думку В.О. Сухомлинського відіграє процес навчання і фізична праця в початковій школі. Він розглядав навчання, як частину багатого духовного життя, яке сприяло б розвитку розумових і творчих здібностей дитини; вимагав привчати учнів переборювати труднощі не тільки у фізичній, а й в інтелектуальній праці. Не дивлячись на те, що навчання відбувається в колективі, та кожний свій крок на шляху до пізнання діти роблять самостійно, розумова праця – це глибоко індивідуальний процес, що залежить не тільки від здібностей, а й від характеру дитини і багатьох інших умов [5; 162-163].

В.О. Сухомлинський намагався домогтися того, щоб праця стала найважливішою духовною потребою дітей. В праці створюються всі необхідні умови для розвитку творчості дитини. Тому вчителі з перших днів перебування дітей в школі залучали їх до посильної праці в шкільному саду, на навчально-дослідній ділянці, в теплиці, в дубовому гаю Перемоги. Вчителі вбачали важливе виховне завдання в тому, щоб дітей оточував не тільки світ природи, а й світ праці, творчості, адже любов до праці, творчість праці – це передусім сфера емоційного життя дитини [5; 237].

Важливу роль у формуванні духовності відіграє учнівський колектив. В.О. Сухомлинський пише, що “завдання вихователя полягає в тому, щоб колективна діяльність, яка має на меті об’єднати

дітей, пробуджувала й розвивала в кожній дитині позитивні почуття, щоб єдність емоційного життя поступово утверджувала думку про єдність ідейну” [6; 256].

У практиці виховної роботи з дітьми молодшого шкільного віку вчителі повинні домагатися того, щоб в основі цієї діяльності лежали ідеї служіння суспільству, гуманне ставлення до людини. Турбота про людей – найзрозуміліша для молодших школярів ідея, яка породжує в їх серцях не лише почуття, а й перші вольові поривання (першокласники беруть шефство над дітьми дошкільного віку, допомагають людям похилого віку, інвалідам).

У школярів початкової школи яскраво проявляються такі почуття, як прихильність до ближніх, співчуття, жаль, чутливість до горя близьких людей. В цьому віці важливе значення мають естетичні почуття, вони позитивно впливають на моральний і духовний розвиток дітей. Тому вчителі Павлівської школи прагнули до того, щоб природа, навколишнє середовище, поезія, образотворче мистецтво, музика – все посилене дитині лишило в її пам’яті глибокий слід на все життя.

Таким чином, Василь Олександрович, теоретично і практично довів, що в дитячі роки разом з процесом розумового і фізичного розвитку відбувається формування духовного світу дитини.

В період отрочтва продовжується формування духовного розвитку підлітків. Ці роки насичені глибокими змінами в інтелектуальному, емоційному і вольовому житті підлітка, він свідомо наближається до стану дорослого. Але об’єктивні сили і можливості його не дають ще змоги вирішувати всі питання самостійно. Там, де підліток намагається звільнитися від оцінки дорослих, він, частіше всього допускає помилки. Ось чому підлітковий період вважають найбільш складним у вихованні. Завдання вчителів полягає в тому, щоб проявити педагогічну майстерність і проводити виховну роботу так, щоб підліток найменше відчував опіку вихователів, яка є тягарем для нього.

В.О. Сухомлинський звертає нашу увагу на те, що важливою рисою підлітка є активність. Це активність людини, яка починає усвідомлювати своє місце, свою роль в суспільному житті. Моральне виховання як наслідок тривалого духовного розвитку, що відбувається в роки отрочтва і ранньої юності, досягається за тих умов, відмічає В.О. Сухомлинський, коли самостійність, незалежність діяльності підлітків поєднується з свідомістю і відчуттям обов’язку, коли повнота духовних сил усвідомлюється в процесі виконання обов’язків. Моральне виховання сприяє виявленню і утвердженню найістотніших рис особи – її нахилів, здібностей, обдарувань [6; 283-284].

Головне завдання вчителя, на думку В.О. Сухомлинського, полягає в тому, щоб природне прагнення підлітка до активної діяльності сприяло моральному розвитку. В науці відомо, що лише в діяльності виявляють себе і розвиваються ті індивідуальні здібності, нахили, обдарування, які згодом визначають неповторну людську індивідуальність, від яких залежить повнота духовного життя людини, її щастя. Правильно організоване виховання полягає в тому, щоб кожний підліток виявляв себе саме в тій діяльності, яка найбільш відповідає його нахилам. Але завжди потрібно пам'ятати вчителю, що нахили і здібності в кожного підлітка різноманітні, тому і види діяльності в школі повинні бути різноманітні. В Павлівській школі з цією метою були організовані різні гуртки технічної творчості, юннатські гуртки, а також гуртки юних туристів, юних дослідників природи та інші. В гуртовій роботі в процесі індивідуальних бесід розвиваються творчі риси кожного підлітка і формується духовність.

Важливою рисою в діяльності підлітка є нове ставлення до громадського аспекту праці. Він намагається вибрати той трудовий процес, ті обов'язки, від яких в значній мірі залежить кінцевий результат праці усього колективу. Підлітка уже не задовольняє робота на навчальній ділянці, він прагне працювати на колгоспному полі. Вихователі повинні враховувати ці особливості в громадському вихованні і сприяти розвитку активності підлітка.

Зміст і характер діяльності колективу підлітків – важливий фактор розвитку особистості і формування духовності. В.О. Сухомлинський відмічає, що чим наполегливіше бореться колектив за щось високе, потрібне і корисне для всього суспільства, тим багатше духовне життя кожного члена колективу. Педагогічна практика свідчить про те, що гуманні вчинки в отрочстві і юності облагороджують особистість, підносять людину в її духовному розвитку. У вихованців, які здійснили ці вчинки, відбувається серйозний стрибок морального і духовного світу, стає свідомішою як моральна, так і емоційна оцінка власних вчинків і вчинків товаришів. Тому завдання школи полягає в тому, щоб виховати прагнення до діяльності, в процесі якої зусилля членів колективу об'єднуються в ім'я вирішення того чи іншого завдання.

В.О. Сухомлинський підкреслював, що велике значення у вихованні сильних духом, мужніх людей має ідея нетерпимості до духовного поневолення особистості. Адже кожний підліток має свої інтереси в духовному житті, і завдання школи полягає в тому, щоб створити всі умови для їх розвитку.

В процесі вивчення закономірностей природи і розвитку людського суспільства на уроках, в учнів посилюється інтерес до інтелектуально-творчого аспекту людської праці. В підлітків відбуваються певні зміни в розвитку їх інтелектуальних, духовних можливостей в тій чи іншій справі, до якої вони відчувають потяг. Вони критично відносяться і до вивчення різних предметів. Підліток уже розуміє і відчуває значення науки в розвитку суспільства. Усвідомлення своїх інтелектуальних сил і можливостей дуже радує підлітка. В.О. Сухомлинський відмічає, що це один із важливих факторів самосвідомості особистості, тієї самосвідомості, яка продовжує розвиватись і посилюватись в юності. Цей процес в підлітковому віці відіграє важливу роль. Учні починають цікавитися не лише діяльністю людей, але і їхнім мисленням, словами, духовним спілкуванням між собою і дорослими людьми.

В.О. Сухомлинський звертає нашу увагу на те, що важливу роль в духовному розвитку школярів відіграє мова. Від знання людиною мови залежить використання різних джерел, що живлять емоційну, інтелектуальну, волюву сфери духовного життя, а також прагнення до точного вираження своєї думки [6; 306].

Підліток усвідомлює, що він уже не дитина, а це одна із нових ознак самосвідомості, яка зміцнюється в цьому віці і має серйозний вплив на його духовний світ. Учні гостро реагують на все, що їх стосується. Кожний учень намагається бути гарним, і похвала вчителя чи колективу відіграє важливу роль. Прагнення підлітка підкреслювати свою духовну незалежність, особисту гідність – ці риси закономірні, і вчителі повинні врахувати це в своїй практичній роботі. Важливим фактором, який приносить людині щастя, відчуття повноти, насиченості духовного життя, є усвідомлення свого успіху, визнання його досконалості, майстерності. Це прагнення – джерело невичерпних можливостей для всебічного духовного розвитку.

Важливою передумовою багатого духовного життя підлітка є його активна участь в різних шкільних колективах, що сприяють розвитку світоглядної, інтелектуальної, творчої сфери його духовного життя. В.О. Сухомлинський підкреслює, що важливо, щоб духовне життя колективу базувалося не лише на визнанні, а й на розвитку, зміцненні індивідуальності, особистої гідності кожного учня. Тому вчитель повинен знайти у підлітка його найзначніші духовні якості чи можливості, розкрити їх перед колективом, дати йому можливість осмислити свій внесок у життя колективу. Головне завдання вчителя і колективу полягає в тому, щоб допомогти підлітку знайти свою улюблену діяльність, яка буде сприяти розвитку його духовних сил.

Учень повинен завжди розуміти, що його розум і воля не пригнічуються, а заохочуються. Правильна взаємодія колективу і особистості в підлітковому віці відіграє важливу роль в духовному розвитку.

У юнацькі роки (16-18) учні вступають у період фізичної зрілості. Швидкий фізичний розвиток юнаків і дівчат не є визначальним в їх духовному житті, однак вносить щось нове в духовний світ вихованців, відмічає В.О. Сухомлинський. Це нове – насамперед в усвідомленні юнаками та дівчатами свого наближення до фізичної зрілості. Більша частина учнів в період своєї зрілості змушує себе мобілізувати всі духовні сили на навчання, на оволодіння знаннями. Старшокласники свідомо працюють над першоджерелами з основ наук, а вчителі широко використовують колективні і різні індивідуальні форми роботи, консультації, написання рефератів, контрольних робіт і інше. В цей період фізичної зрілості юнаки і дівчата більше уваги приділяють своєму фізичному розвитку: загартуванню фізичних сил, вихованню духовної стійкості. Усвідомлення фізичної зрілості в поєднанні з високою ідейною основою духовного життя є одним з факторів розвитку особистості.

Складність процесу інтелектуально-морального розвитку в юнацькі роки зумовлює ряд суперечливих рис у духовному житті юнаків і дівчат. Ці суперечливості закономірні і вони свідчать про активний розвиток та формування особистості. Юнаки і дівчата прагнуть не лише мати якості дорослої людини, але й застосувати їх у діяльності, водночас вони зберігають риси юності і підліткового віку. Вони намагаються самостійно виявляти свої моральні переконання – поводитися так, щоб на підставі поведінки люди могли дати оцінку їх позицій. Моральна оцінка поглядів людини на світ, її вчинки, діяльність, відносини між людьми відіграє важливу роль уже в підлітковому віці, а в юнацькі роки вона ще більше розвивається і помітно впливає на формування духовного світу молоді. В цей період у юнаків і дівчат збільшується інтерес до пізнання самих себе, визначити своє місце в сучасному житті і підготувати себе до вибору професії. Тому вчителі повинні активніше залучати старшокласників до процесу самовиховання, до продуктивної праці, до участі в громадському житті, оскільки все це формує духовність людини [6; 356-357].

В.О. Сухомлинський звертає увагу на важливу роль в юнацькі роки естетичного виховання, як одного із важливих елементів духовного життя. Сприйняття старшокласниками прекрасного, величного, героїчного, комічного має велике значення в духовному

житті юнаків і дівчат. Естетичні почуття допомагають вихованцеві усвідомлювати свою моральну гідність, відчувати благородство своєї душі, виховувати доброзичливе ставлення до людей. Особливе велике значення у моральному вихованні і духовному житті молоді відіграють твори мистецтва, краса художнього слова, читання художньої, історичної, науково-політичної літератури, поезії, знайомство з музичними творами, з піснюю. Естетичне виховання має великий вплив на фізичну працю, в свою чергу праця відіграє значну роль в духовному житті вихованця [6; 390-391].

В.О. Сухомлинський писав у творі “Розмова з молодим директором”: “Ідеал – це духовна серцевина особистості. Прагнення до ідеалу і віра в ідеал є серцевиною духовного життя людини в юнацькі роки... Прагнення до ідеалу – це перший поштовх, стимул до самовиховання, а без самовиховання не можна уявити повноцінного духовного життя” [7; 482].

В.О. Сухомлинський відмічав, що завдання школи полягає в тому, щоб молодь прагнула не лише до духовно багатой, інтелектуально насиченої трудової діяльності, а й правильно розуміла свої обов'язки в підвищенні культури праці, ніколи не зупинялася на досягнутому. З шкільних гуртків юнаки та дівчата переходять до праці на ланах і тваринницьких фермах, у механічних майстернях і практичних бригадах, оволодівають масовими спеціальностями широкого профілю. Таким чином, крім високої суспільної та інтелектуальної основи, праця стає невід'ємним елементом духовного життя юнаків і дівчат.

Важливим фактором духовного життя вихованців є також досконалість, високі вимоги до наслідків праці. Це позитивно впливає на їх моральний стан: праця робить людину щасливою. Елементом духовного життя кожного вихованця стає і духовне життя трудового колективу, в якому він проходив виробничу практику або працював в період канікул. Особливо великий вплив на духовне життя юнаків і дівчат мають кращі працівники виробництва. Праця і спілкування з ними позитивно впливають на їх духовний розвиток, на вибір професії [6; 398-399] і т. ін.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що формування духовності в учнів на всіх етапах їх розвитку, в тісній єдності з моральним, трудовим та естетичним вихованням, всебічно досліджено в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. В його творах кожний вчитель, вихователь, керівник школи, науковець знайде обґрунтовану систему форм і методів формування духовності учнів в процесі їх навчання і виховання та зможе використати цю систему в своїй

практичній педагогічній діяльності. Однак ця проблема ще далеко не вичерпана, тому вона потребує подальшого теоретичного і практичного дослідження.

Література:

1. Державна національна програма "Освіта". Україна XXI ст. – К.: "Райдуга", 1994.
2. Національна доктрина розвитку освіти //Професійно-технічна освіта. – 2002. - №3.
3. Докторські дисертації захистили М.І. Мухін "Гуманістичні традиції і новаторство в педагогічному досвіді В.О. Сухомлинського" (Москва), М.М. Манукян "Досвід творчої спадщини: втілення у практику педагогічних ідей В.О. Сухомлинського в організації позакласної роботи" (Єреван), А.Л. Кокерілян "В.О. Сухомлинський: гуманізм в радянській школі" (Австралія).
4. Сухомлинська О. Випереджаючи час... //Рідна школа. – 2003. №9.
5. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Сухомлинський В.О. Пед. Твори: у 5-ти томах. – К.: Рад. школа. 1977. – Т.3.
6. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра // Сухомлинський В.О. Пед. Твори: у 5-ти томах. – К.: Рад. школа. 1976. – Т.1.
7. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором. // Сухомлинський В.О. Пед. Твори: у 5-ти томах. – К.: Рад. школа. 1977. – Т.4.
8. У дорозі до Василя Сухомлинського. //Рідна школа. – 2003. - №12.

Анотація

В статті розкривається гуманістичний підхід В.О. Сухомлинського до проблеми виховання особистості і зокрема до формування громадської свідомості, духовності. Звертається увага думку видатного педагога про те, що головне завдання школи, вчителя – виховання поваги і любові у школярів до фізичної і розумової праці, формування високих духовних і моральних якостей, розвиток творчого мислення і творчого підходу до вирішення проблем, що виникають у житті особистості та суспільства. Автор підкреслює, що ряд педагогічних проблем, пов'язаних з формуванням духовності, які розглядав В.О. Сухомлинський, характерні і для сучасної школи. Особливо це стосується гуманістичного підходу і особистісно-орієнтованого виховання, розвитку творчих здібностей дітей, співпраці вчителя і учня. Розкриваються погляди В.О. Сухомлинського на зміст, форми і методи виховання духовності, з урахуванням вікових особливостей школярів.

Аннотация

В статье раскрывается гуманистический подход В.О. Сухомлинского к проблеме воспитания личности и, в частности, к формированию общественного сознания, духовности. Обращается внимание на мысль выдающегося педагога о том, что главная задача школы, учителя – воспитания уважения и любви в школьников к физическому и умственному труду, формирования высоких духовных и моральных качеств, развитие творческого мышления и творческого подхода к решению проблем, которые возникают в жизни личности и общества. Автор подчеркивает, что ряд педагогических проблем, связанных с формированием духовности, которые рассматривал В.О. Сухомлинский, характерны и для современной школы. В особенности это касается гуманистического

жодного підходу і особистісно-орієнтованого виховання, розвитку творчих здібностей дітей, співпраці вчителя і учня. Розкриваються погляди В.О. Сухомлинського на зміст, форми і методи виховання духовності, з урахуванням вікових особливостей школярів.